

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Manual on Promotion on **Access** to
INFORMATION

XITSONGA

PALAMENDE
YA RIPHABLIKI RA AFRIKA-DZONGA

XIBUKWANA HI MAYELANA NA KU TLAKUSIWA KA KU FIKELERIWA KA MAHUNGU

**Xi lulamisiwile hi ku landza Xiyenge xa 14 xa
Nawu wo Tlakusa ku fikeleriwa ka Mahungu
wa nomboro ya 2 wa 2000 (hilaha wu
cinciweke hakona)**

**SIKU RO HLENGETA NO KANDZIYISA:01/06/
SIKU RO PFUXETA: 29/02/2024**

RITO RO RHANGA

Xikongomelo xa xibukwana lexi i ku tivisa swirho swa vaaki hi mayelana na mitirho ya Palamende, mahungu lama ma nga kumiwaka na vukorhokeri lebyi nga kona ku suka ePalamende. Xibukwana lexi hi yin'wana ya tindlela leti hi ti tirhisaka ku fikelela yin'wana ya mitirho ya hina ya nkoka swinene leyi ku nga ku vevukisa ku nghenelela ka vaaki eka ku endliwa ka milawu na maendlelo man'wana ya le Palamende. Hi tshemba leswaku xi ta antswisa no tlakusa ku tihlanganisa na hina leswaku mi ta fikelela mahungu lama mi ma lavaka na ku nghenelela eka Palamende ya Vanhu.

Vumbiwa ra hina ri tumbuluxile sisiteme ya xidemokirasi leyi yimelaka vanhu xikan'we na ku endla leswaku va nghenelela. Ri langutela endlelo ra ku nghenelela ka vaaki, hikwalaho ri nyikaka Palamende matimba lama nga erivaleni yo vevukisa ku nghenelela ka vaaki eka ku endliwa ka milawu na maendlelo man'wana na ku tirha ntirho wa yona hi ndlela leyi nga erivaleni. Ku angula eka ku boheka ku ya hi Vumbiwa, Palamende yi ya emahlweni yi tirha ku tumbuluxa magoza lama nga ta tiyisisa leswaku vanhu lava hi ntolovelolo a va nga ta kota ku fikelela na ku nghenelela ePalamende va nyikiwa nkateko wo endla tano. Goza rin'wana ro tano leri Palamende yi ri tumbuluxeke i Tihofisi ta Xidemokirasi ta Palamende.

Mutirhi wa Mahungu wa Palamende i Matsalana wa Palamende. Munhu loyi a rhumiweke hi ku ya hi Nawu wo Tlakusa ku fikeleriwa ka Mahungu, 2000 (Nawu wa Nomboro ya 2 wa 2000), ku nyika mahungu na ku pfuneta vaaki eka ku fikelela xikongomelo xa Nawu lowu i Matsalana wa Maphepha. Matsalana wa Maphepha i Xandla xa Mutirhi wa Mahungu wa Palamende. Matsalana wa Maphepha u kota ku fikelela no va na vutivi byo enta hi mayelana na tirhekodo ta Palamende. U pfuniwa hi vatirhi va le hofisini ku nyika mahungu, naswona u na vutihlamuleri bya matirhiselo ya Nawu.

Mutirhi wa Mahungu i Matsalana wa Palamende tanihi mutirhi loyi a nga na vutihlamuleri bya Nhlango. Vuxokoxoko byo tihlanganisa hi lebyi:

The Information Officer

Parliament of the Republic of South Africa

P O Box 15

CAPE TOWN

8000

Riqingho: 021 403 3211

Imeyili: STPOffice@parliament.gov.za

Mutirhi loyi a nga na Vutihlamuleri u pfuniwa hi Swandla swa Mutirhi wa Mahungu swinharhu eka Matirhiselo ya PAIA na POPIA. I vanhu lava nga eka swiyimo leswi landzelaka eka nhlango.

Mufambisi wa Xiyenge: Vukorhokeri bya Vutivi na Mahungu;
Mutirhinkulu wa Mahungu; na
Mutirhinkulu wa Timhaka ta Vutirhi

Swikombelo hinkwaswo swa mahungu swi fanele swi kongomisiwa eka Xandla xa Mutirhi wa Mahungu. Vuxokoxoko byo tihlanganisi bya Xandla xa Mutirhi wa Mahungu na vutirhi lava nga na vutihlamuleri bya matirhelo ya PAIA na POPIA hi lebyi:

Adirese ya Poso:

Parliament of the Republic of South Africa

P O Box 15

Cape Town

8000

Adirese ya ndhawu:

Parliament of the Republic of South Africa

Parliament Street

Cape Town

8001

Riqingho: (021) 403 2224 or 403 8182

Fekisi: (021) 403 3033

Adirese ya imeyili: lclaassen@parliament.gov.za / ycurnow@parliament.gov.za

Webusayiti: www.parliament.gov.za

VUNDZENI

A. MANGHENELO

B. MATIMBA NA NTIRHO WA PALAMENDE

C. XIVUMBEKO XA VUKORHOKERI BYA PALAMENDE

D. KU FIKELELA TIRHEKODO TA PALAMENDE

E. TIRHEKODO TA PALAMENDE

F. VUKORHOKERI LEBYI NGA KONA EKA VAAKI

G. HOFISI YA DYONDZO YA VAAKI

H. KU TIRHIWA KA MAHUNGU YA MUNHU

I. KU KUMEKA KA XIBUKWANA

J. KU PFUXETIWA KA XIBUKWANA

A. MANGHENELO

Mitirho ya Palamende yi lulamiseriwile eka Kavanyisa ka 4 ka Vumbiwa ra Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga, 1996 (Nawu wa Nomboro ya 108 wa 1996). Palamende ya Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga yi kumeka eCape Town. Palamende yi vumbiwe hi Tihuvo timbirhi leti vuriwaka Huvo ya Rixaka na Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu. Huvo yin'wana na yin'wana yi na vutihlamuleri na mitirho ya yona tanihilaha yi vekiweke hakona eka Vumbiwa. Hambiswiritano, ku na swiyimo swotala laha Tihuvo letimbirhi ti tirhaka swin'we ku endla leswi vuriwaka " ntirho wa hlanganelo".

Huvo ya Rixaka yi na Swirho swa 400 leswi hlawuriweke eka theme ya malembe ya ntlhanu hi ku ya hi nongonoko wa vavhoti lowu tolovelekeke. Xipikara hi ku pfuniwa hi Xandla xa Xipikara na Vatshamaxitulu va Huvo va fambisa tinhlengeletano ta Huvo ya

Rixaka. Nhlayo ya switulu swa leka Huvo ya Rixaka leswi nyikiwaka vandla rin'wana na rin'wana ra tipolitiki swi fambelana na mbuyelo wa nhlawulo wa tiko hinkwaro lowu khomiwaka malembe man'wana na man'wana ya ntlhanu.

Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu yi vumbiwa hi Swirho swa 54 swa nkarhi hinkwawo. Xifundzankulu xin'wana na xin'wa eka leswi swa kaye swa Afrika-Dzonga xi rhumela vayimeri va 6 va nkarhi hinkwawo eka Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu. Mutshamaxitulu hi ku pfuniwa hi Xandla xa Mutshamaxitulu na Vatshamaxitulu va Huvo va fambisa tinhlengeletano ta Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu. Ku engela kwalaho, vayimeri va mifumo ya miganga (timasipala) va nga nghenelela eka Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu, kambe va nge vhoti. Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu yi fanele ku tiyisisa leswaku ku tsakela ka swifundzankulu ku tekeriwa enhlokweni eka milawu ya tiko hinkwaro.

Palamende yi va kona ku yimela vanhu na ku tiyisisa leswaku mfumo wu fikelela switshembiso swa wona eka vaaki. Palamende yi tlhela yi nyika foramu ya tiko hinkwaro ya ku tekeriwa enhlokweni ka timhaka ta vaaki na ku yimeriwa ka ku tsakela ka mfumo wa xifundzankulu na wa miganga eka xiyenge xa tiko hinkwaro. Hi ku endla tano, Palamende yi fanele ku tiyisisa ku nghenelela ka vaaki loku twalaka eka maendlelo ya yona.

Eka xiyenge xa mfumo wa tiko hinkwaro. matimba yo endla milawu eRhiphabliki ma nyikiwe Palamende. Hi marito man'wana, Palamende yi na vutihlamuleri byo endla no pasisa milawu. Huvo ya Rixaka yi tlhela yi hlawula Presidente, naswona i foramu ya tiko hinkwaro laha ku jekanjhekisaniwaka hi timhaka swi ri karhi swi voniwa hi mani na mani. Huvo ya Rixaka yi fanele ku tlhela yi xopaxopa no veka migingiriko ya Khabinete tihlo. Hi tlhelo lerin'wana, Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu yi fanele ku tiyisisa leswaku ku tsakela ka swifundzankulu ku tekeriwa enhlokweni eka xiyenge xa mfumo xa tiko hinkwaro. Yi endla tano hi ku nghenelela eka maendlelo ya milawu na hi ku va foramu laha ku jekanjhekesaniwaka hi timhaka leti khumbaka swifundzankulu swi ri karhi swi voniwa hi mani na mani.

B. MATIMBA YA PALAMENDE

Matimba ya Palamende ma boha xivangelo xa ku va kona ka yona. I masungulo ya nhlango, naswona ma simekiwile eka swiletelo swa Vumbiwa ra Riphabliki ra Afrika-Dzonga leri tumbuluxeke Palamende na ku longoloxa mitirho leyi yi yi tirhaka. Palamende yi hlawuleriwe ku yimela vanhu na ku tiyisisa mfumo wa vanhu ehansi ka Vumbiwa, na ku yimela swifundzankulu eka xiyenge xa mfumo wa tiko hinkwaro. Palamende yi hetisisa matimba ya yona hi ku tirha mitirho leyi landzelaka:

Ntirho wa 1: Ku pasisa milawu

Ntirho wa 2: Ku xopaxopa na ku veka migingiriko ya Khabinete tihlo (Ku veka tihlo eka Khabinete na swiyenge swa mfumo)

Ntirho wa 3: Ku vevukisa ku nghenelela ka vaaki eka ku endliwa ka milawu na maendlelo man'wana

Ntirho wa 4: Ku vevukisa mfumo wa ntirhisano

Ntirho wa 5: Ku vevukisa ku nghenelela ka matiko ya misava (ku nghenelela eka mihlangano ya xifundza, ya tikonkulu na ya matiko ya misava)

MITIRHONKULU

Mitirhonkulu ya Palamende i ku pasisa milawu, ku xopaxopa na ku veka migingiriko ya Khabinete tihlo (ku veka tihlo eka Khabinete na swiyenge swa mfumo), ku vevukisa ku nghenelela na ku khumbeka ka vaaki eka ku endliwa ka milawu na maendlelo man'wana, ku vevukisa mfumo wa ntirhisano na ku vevukisa ku nghenelela ka matiko ya misava (ku nghenelela eka mihlangano ya xifundza, ya tikonkulu na ya matiko ya misava). Mivuyelo ya Mitirhonkulu yi katsa Milawumbisi leyi pasisiweke, swivutiso leswi vutisiweke Khabinete, swiviko swa lembe na lembe leswi andlariweke na ku xopaxopiwa, ku nghenelela ka vaaki loku vevukisiweke, ku nghenelela eka tiforamu ta matiko ya misava na mihlangano, mitwanano ya matiko ya misava leyi pasisiweke, vayimeri va vaaki lava hlawuriweke, na ku tirha mitirho ya swa nawu.

Mitirhonkulu ya Palamende yi kombisa mitirhonkulu wa hina. Leyi nga:

Ntirhonkulu wa 1: Ku pasisa milawu.

Milawumbisi yi tivisiwa ePalamende hi Khabinete kumbe yi ta na Palamende hi yoxe. Milawumbisi yi avanyisiwa ku ya hi Vumbiwa tanihi Milawumbisi ya xiyenge xa 74 (Ku cinca Vumbiwa), Milawumbisi ya xiyenge xa 75 (Milawumbisi ya ntolovelo leyi nga khumbeki swifundzankulu), Milawumbisi ya xiyenge xa 76 (Milawumbisi ya ntolovelo leyi khumbaka swifundzankulu, na Milawumbisi ya xiyenge xa 77 (Milawumbisi ya swa timali).

Ntirhonkulu wa 2: Ku hoxa tihlo na ku xopaxopa migingiriko ya Khabinete (Ku veka tihlo).

Tanihi xiphemu xa ntirho wa Palamende wo hoxa tihlo, swirho swi vutisa Khabinete swivutiso leswaku swi hlamuriwa hi ku vulavula kumbe hi ku tsala. Swivutiso swi nga vutisiwa Presidente, Xandla xa Presidente kumbe Vaholobye. Ku engetela eka swivutiso na tinhlamulo, ntirho wo hoxa tihlo wu katsa ku andlariwa ka swiviko ePalamende hi mihlangano leyi yi tihlamulelaka eka yona. Swiviko swa lembe na lembe swi andlariwa hi tindzawulo ta tiko hinkwaro, mihlangano ya mfumo leyi seketelaka xidemokirasi xa Vumbiwa, mihlangano ya mfumo na mihlangano ya xiyenge xa dyondzo na vuleteri.

Migingiriko yo hoxa tihlo yo engetela yi katsa ku endzela tindhawu, swiviko na ku hlamusela eka tikomiti na maendlelo ya mpimanyeto.

Ntirhonkulu wa 3: Ku vevukisa ku nghenelela na ku khumbeka ka vaaki.

Ku nghenelela ka vaaki eka maendlelo ya le Palamende, ku fikelela ka vona eka nhlango na swirho swa wona na mahungu lama nyikiwaka vaaki swi tshama swi ri nkongomiso wa Palamende wa nkoka. Migingiriko ya ku nghenelela ka vaaki yi katsa tinhlangeletano to yingisela mavonelo ya vaaki, minongonoko yo tihlanganisa na vanhu, minongonoko ya le ka rhadiyo na vuhaxi, vuhaxi bya le ka thelevhixini, matsalwa, mapapila ya mahungu, matheriyali wo tivisa, webusayiti, nhlangeletano ya vanhu na pfhumba ro yisa Palamende eka Vanhu.

Ntirhonkulu wa 4: Ku hlanganisa mfumo wa nhlanganelo.

Palamende yi tlanga xiphemu lexikulu eka ku vevukisa mfumo wa ntirhisano hi ku pasisa mitwanano ya matiko ya misava, ku thoriwa ka van'watipolitiki lava yimelaka vanhu na ku tirha mitirho yin'wana ya swa milawu tanihilaha swi vekiweke hakona eka nawu.

Ntirhonkulu wa 5: Kuvevukisa ku nghenelela ka matiko ya misava.

Vuxaka bya Palamende na matiko ya misava i ku yisa emahlweni endlelo ra swa tipolitiki na ku vulavurisana exikarhi ka tihuvo to endla milawu ta matiko ya misava. Eka tinhlengeletano ta matiko ya misava to hambanahambana, Swirho swa Palamende (tiMP) na vatirhi lava rhengelaka va na nkarhi wo kombisana mavonelo na tintangha ta vona hi ntirho to huma eka matiko man'wana eka mitlhontho yo hambanahambana ya matiko ya misava.

Palamende ya Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga yi nghenelela eka tiforamu na mihlangano ya matiko ya misava yo hambanahamban leyi katsaka -

Palamende ya Pan-African;
Foramu ya Palamende ya SADC;
Nhlangoano wa Palamende ya Commonwealth;
Nhlangoano wo Hlanganisa TiPalamende (IPU); na
Foramu ya Nhlangoano wa Afrika, Caribbean, Pacific-European.

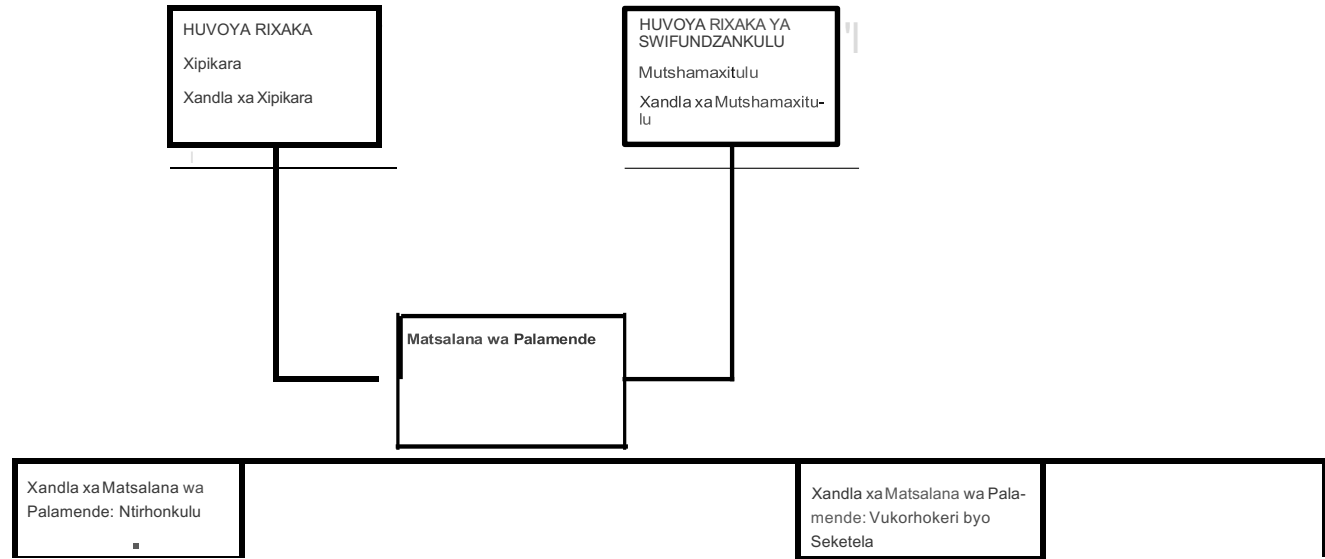
C. XIVUMBeko xa VUKORHOKERI BYA PALAMENDE

Nkoka wa Vukorhokeri bya Palamende wu suka eka xilaveko xa vukorhokeri hi Swirho swa Palamende loko swi tirha mitirho ya swona tanihilaha swi vekiweke hakona eka Vumbiwa. Mivuyelo ya mitirho ya Palamende yi nyikiwa hi ku tirhisa vukorhokeri byo hambanahambana lebyi nyikiwaka hi swiyenge swo hambanahambana swa Vukorhokeri bya Palamende.

Vulawuri bya Palamende byi nyika vukorhokeri bya nseketelo wa phurofexinali eka Tihuvo ta Palamende, tikomiti na Swirho swa Palamende hi xin'we-xin'we. Leswi swi teka xivumbeko xa mahungu, vutsundzuxi na vukorhokeri, na vukorhokeri bya vufambisi bya switirhiswa lebyi nyikaka vuswikoti na ku pfuneta Swirho swa Palamende ku tirha leswi va bohekaka ku swi tirha ku ya hi Vumbiwa.

Nandzelelano wa xivumbeko xa nhlangoano lowu nga laha hansi wu komba xiletelo xa matirhelo na xivumbeko xa nhlangoano xa Vulawuri bya Palamende.

Vukorhokeri bya Palamende by rhangeriwa hi Matsalana wa Palamende loyi a nga mutirhi loyi a nga na vutihlamuleri.

Huvo ya Rixaka	Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu	Nseketelo wa Ntirhonkulu	Vukorhokeri bya Vutivina Mahungu	Vuxaka bya Matiko ya le Handle na Mitwanano	Vukorhokeri bya swa Vuhlanganisi bya Palamende	Mafambiselo ya Hofisi yo Thola Vatrhi	Vukorhokeri byo Seketela Swirho	Thekinoloji ya Vuhlanganisi bya Mahungu	Vukorhokeri byo Seketela Nhlango	Hofisi ya Matsalana
Vukorhokeri bya Maendlelo Ndzavisiso wa Maendlelo na Vukorhokeri bya Palamende Vulawuri bya Vapfuni va Xipikara ku fam-bisa Huvo (Sergeant at Arms) Vuangameri na Vutihlamuleri	Vukorhokeri bya Mafambiselo Hofisi ya Xi-mokonkulu Vuxaka exikarhi ka Tindzawulo na Mafumele ya Ntirhisano Vuangameri na Vutihlamuleri	Vukorhokeri bya Tikomiti Vukorhokeri bya Nawu Ku ngehenelela ka Vaaki Mutirhiwo Hianganisa eka Murhangeri wa Ntirho wa Mfumo	Vukorhokeri bya Matsalwa Senthara ya Mahunguya Palamende (Layiburari) Vukorhokeri bya Tindzimi Vukorhokeri bya Ndzavisiso	Vuxaka bya Matiko Mambirhi Vuxaka bya Matikonyingi Nxopaxopo wa Pholisi ya IR Mitwanano na Vukorhokeri bya Mikhuvo Mafambiselo ya Matirhelo ya IRP	Vuxaka bya Vuhlanganisi Maendlelo ya swa Vuhlanganisi na Vuhangalasi	Matirhelo yo Hetiseka ya Nhlango Ku tirhisana eka swa Mitirho ya HR Vukorhokeri lebyi ku Avelaniwaka byona Vuxaka bya le Mitirhwani	KuNyika Vuswiko eka Swirho Rihanyu ra kahle ra Swirho Switirhisiwankulu swa Swirho	Qingha ra ICT na Mavumbelo ya Bindzu Tisisiteme ta IT na Nseketelo wa Matirhiselo Nseketelo wa swa Vuhaxi na Thekiniki Nseketelo wa Vukorhokeri bya Tikhasimende Makunguhatelo ya Swipfuno swa Bindzu	Vukorhokeri bya Nsirhelelo Vukorhokeri byo Sweka no Phakela Swakudya Vukorhokeri byo Basisa no Hlayisa Miako ya Palamende Rihanyu, Vuhlayiseki na Mbangu Mitirhoyavutshila	Nseketelo wa Sekithara ya swa Nawu Mafambiselo ya Qingha na Mafumele Hofisi ya Mafambiselo ya swa Timali Vukambelatinkota bya le Ndzeni ka Nhlango Mutsarisi wa Tinhundzu ta Swirho

D. KU FIKELELA TIRHEKODO TA PALAMENDE

Palamende yi landzelela na ku tlakusa misinya ya ku va erivaleni na vutihlamuleri, naswona hikwalaho ka swona mahungu ya yona yotala ma le rivaleni ku fikeleriwa hi munhu wun'wana na wun'wana. Ntirho wa Palamende tanihi muyimeri wa Vanhu wu khomeriwa erivaleni, naswona munhu wun'wana na wun'wana wa swi kota ku ya na ku landzelela tinhlengeletano. Hikwalaho ka swoleswo, tirhekodo na mahungu ya Palamende ma kumeka mahala eka vaaki, naswona ma le ka webusayiti leswaku ma fikeleleka hi ku olova.

Hi tsundzuxa leswaku loko munhu wun'wana na wun'wana a navela ku fikelela rhekhodo leyi nga ePalamende, u fanele a sungula a tihlanganisa na Matsalana wa Mapapila ku kumisisa loko rhekhodo yoleyo yi nga kumeka handle ko endla xikombelo hi ku ya hi Nawu wa ku Tlakusiwa ka ku Fikeleriwa ka Mahungu. Leswi swi tano hikuva tirhekodo totala ta Palamende ti kumeka hi ku olova eka swirho swa vaaki tanihileswi tinhlengeletano totala ta Palamende ti khomeriwaka erivaleni.

Loko munhu a fanele ku tirhisa Nawu lowu, mukomberi u fanele a tirhisa fomo leyi vekiweke na ku landzelela swilaveko hinkwaswo swa maendlelo swa Nawu. Loko mukomberi a kombela mahungu hi ku yimela munhu wun'wana, xiyimo lexi xikombelo xi endliwaka hi xona xi fanele ku kombisiwa.

Loko mukomberi a nga swi koti ku hlaya no tsala, kumbe a ri na vutsoniwa, a nga endla xikombelo xa rhekhodo hi nomo. Xandla xa Mutirhi wa Mahungu u ta tata fomo hi ku yimela mukomberi yoloye, kutani a n'wi nyika khopi.

Mukomberi u fanele ku kombisa loko xikombelo xi ri xa khopi ya rhekhodo kumbe loko mukomberi a lava ku ta a ta tihlayela rhekhodo. Loko rhekhodo yi nga ri tsalwa, kutani yi nga voniwa hi muxaka lowu yi komberiweke hawona laha swi kotekaka.

Loko eka ku engetela eka nhlamulo leyi tsariweke ya xikombelo xa rhekhodo, mukomberi a lava ku byeriwa hi mayelana na xibocho hi ndlela yin'wana na yin'wana, xikombiso hi riqingho, leswi swi fanele swi kombisiwa eka fomo.

Loko munhu a kombela ku fikelela hi muxaka wo karhi, mukomberi u ta kota ku fikelela hi ndlela leyi ku komberiweke hayona, handle kaloko ku endla tano swi nga onha rhekhodo kumbe ku tlula mfanelo ya vun'wini bya matsalwa leyi nga riki ehansi ka vun'wini bya Palamende.

Xandla xa Mutirhi wa Mahungu wa Palamende u na ntirho wo pfuneta vakomberi ku landzelela Nawu loko va kombela ku fikelela tirhekhodo ta Palamende. Loko mukomberi a nga wu tivi nhlango lowu nga na tirhekhodo kumbe vulawuri bya tirhekhodo leti a ti kombelaka, Xandla xa Mutirhi wa Mahungu u ta n'wi pfuna ku komba no hundzisela xikombelo eka nhlango lowu nga na rhekhodo kumbe ku yi kombela hi ku yimela mukomberi.

Vulawuri bya Mahungu ya Munhu

Palamende tanihi nhlango lowu korhokelaka vaaki wu amukela mahungu ya vanhu kusuka eka vatirhi va yona na Swirho swa Palamende hi swikongomelo swa vulawuri ntsena. Mahungu lama ma hlayiseriwa swikongomelo swa vulawuri ntsena, naswona a ma avelaniwi na mihlango yihi kumbe yihi handle ka leyi swi lavekaka hi ku ya hi nawu yo fana na Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga. Mahungu ma tirhiseriwa xikongomelo lexi ma laveriweke xona. Mahungu lama ma hlayisiwa eka tifayili leti tsariweke no kandziyisiwa eka Kamara ra Ntsariso laha ku nga na ku lawuriwa ka vanhu lava ngenaka. Tirhekhodo ta vatirhi ta elekithironiki ti hlayisiwa hi ku tirhisa phasiwedi na tilevhele to fikelela ta vuhlayiseki lebyi lawuriwaka hi ku ya hi ntirho. Tirhekhodo ti lawuriwa hi ku ya hi kungu ro fayila ra Palamende leri pfumeleriweke leri katsaka leswaku tirhekhodo ti ta hlayisiwa ku fikela rini, naswona ti nga herisiwa rini.

Tikondiraka ta matholelo ta vatirhi a ti katsiwanga eka ku va ti nga fikeleriwa hi munhu wa vunharhu naswona loko ko endliwa xikombelo xa ku ti fikelela, ku tihlanganisiwa na hofisi ya swa nawu ku kambela xibumabumelo xa xikombelo naswona mutirhi loyi a khumbekaka u ta va a tivisiwile hi xikombelo xolexo na ku va a hlamuseriwile hi timfanelo ta yena ta xihundla.

Palamende yi kuma mahungu ya vanhu loko va endzela ePalamende. Mahungu lama ma laveka ku endlela ku lawula manghenelo hikuva Palamende i Ndhawu ya Nkoka Swinene Etikweni. Mahungu lama lavekaka i mavito na vuxokoxoko bya vutitivisi bya munhu yoloye. Mahungu lama ma hlayisiwa eka tisevha ta hina ta ICT naswona ku fikelela tona swa lawuriwa. Mahungu ma avelaniwa ntsena na Vukorhokeri bya Maphorisa ya Afrika-Dzonga ku endlela ku kambela vanhu lava endlaka xikombelo xo ya eka mitshamo yo hlawuleka ku fana na Mbulavulo wa Presidente hi Xiyimo xa Rixaka ku endlela ku teka xiboho xa loko va nga nyikiwa mpfumelelo wo ya eka ntshamo wolowo.

Palamende yi titsarisele eka misinya yo va erivaleni naswona hikwalaho ka xivangelo lexi totala ta tirhekhodo ta Palamende ti endliwa leswaku ti kumeka mahala eka tiwebusayiti. Tanihi xivandla xa mfumo, hi veka mahungu lama hi ma kumaka ya va xihundla lexi hlayisekeke na ku tiyisisa leswaku hi landzelela milawu hinkwayo leyi fambelanaka na mafambiselo ya mahungu ngopfu mahungu ya vanhu. Hi endla leswi mikarhi hinkwayo hi ku landzelela misinya ya matirhelo tanihi nhlango lowu nga na vutihlamuleri byo pasisa milawu leswaku hi tshama hi ri na vutihlamuleri hi mikarhi hinkwayo.

Vanhu lava kombelaka mahungu ya vona lama nga kona ePalamende va nyikiwa mahungu yalawo hi ku olova handle ko laveka ku hakela mali yihi kumbe yihi. Munhu un'wana na un'wana a nga ha kombela lswaku mahungu ya yena ma lulamisiwa hikuva Palamende yi ringeta ku tiyisisa leswaku mahungu lama yi nga na wona ma lulamile hi mikarhi hinkwayo. Munhu u tlhela a pfumeleriwa ku kombela leswaku mahungu ya yena ma susiwa eka tirhekhodo ta Palamende loko a tshemba leswaku a ma ha fanelanga ku va kona ePalamende tanihileswi swi nga ha riki na nkoka ku va ma ri kona.

Timali leti hakeriwaka

Ku ya hi xiyenge xa 22 xa Nawu wo Tlakusa ku Fikeleriwa ka Mahungu ku na mixaka yimbirhi ya tihakelo leti faneleke ku hakeriwa leti nga hakelo ya xikombelo na hakelo yo fikelela. Palamende a yi na hakelo ya xikombelo eka nkarhi wa sweswi kambe mukombera a nga kombera ku hakela hakelo yo fikelela loko o nyikiwa mpfumelelo wo fikelela rhekhodo leyi nga ta va ya ku kandziyisisa rhekhodo na nkarhi lowu nga hundzisa nkarhi lowu vekiweke wa tiawara to lavana no lulamisa rhekhodo ku va yi humesiwa.

Swintshuxo leswi nga kona mayelana na xendlo kumbe ku hluleka ku endla ku ya hi Nawu

Loko mukombera a tsakela ku aphila xiboho xa mutirhi wa swa mahungu, mukombera u fanele ku endla aphili naswona yi ta langutisiwa hi Huvo ya Vulawuri ya Palamende. Ku nga, Xipikara xa Huvo ya Rixaka na Mutshamaxitulu wa Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu. Mukombera a nga tlhela a yisa xivilelo eka Mulawuri wa Mahungu loko a nga ereniswanga hi xiboho xa Palamende.

Vulawurinkulu

Parliament of Republic of South Africa

P O Box 15

CAPE TOWN

8000

Imeyili: speaker@parliament.gov.za / chaipersonsoffice@parliament.gov.za

Mulawuri wa Mahungu

P.O Box 31533

Braamfontein

Johannesburg

2017

Imeyili: ir@justice.gov.za

E. TIRHEKHODO TA PALAMENDE

1. Mikhetekanyo ya tirhikhodo leti nga fikeleriwaka hi vaaki

Swikombelo swo fikelela tirhekhodo leti kumekaka xikan'wekan'we eka vaaki swi nga endliwa hi riqingho kumbe fekisi, imeyili kumbe papila. A ku na fomo leyi faneleke ku tatiwa ntsena loko ku nyikiwa vuxokoxoko lebyi nga helela bya rhekhodo leyi lavekaka. Ku va munhu a fikelela tirhekhodo leti, xikombelo a xi endliwi hi ku landza swipimelo swa Nawu. Tirhekhodo leti ta kumeka eka adirese ya webusayiti ya Palamende ya www.parliament.gov.za (Nxaxamelo wa vuxokoxoko bya tirhekhodo leti wu khomanisiwile eka xibukwana lexi)

2. Matsalwa lama andlariwaka ePalamende

Matsalwa lama andlariwaka ePalamende ku vuriwa swiviko swa lembe na swiviko swin'wana leswi tindzawulo ta mfumo, mihlangano ya vumbiwa na mihlangano ya mfumo yi swi yisaka ePalamende tanihi ndlela yo va na vutihlamuleri eka Palamende. Tindzawulo ta mfumo, mihlangano ya vumbiwa na mihlangano ya mfumo ya laveka ku ya hi Vumbiwa na milawu leyi yi pfumelelaka leswaku yi nyika

Palamende swiviko swa nkarhi na nkarhi swa migingiriko ya yona na vulawuri bya mitirho ya yona.

Muxaka wa tirhekhodo leti welaka ehansi ka matsalwa lama andlariwaka ePalamende i:

Swiviko swa Lembe na lembe na Matsalwa yo huma eka tindzawulo ta mfumo, mihlangano ya vumbiwa na mihlangano ya mfumo;

Swiviko swa Mukambelatinkotankulu;

Makungu ya Maqinga ya tindzawulo ta mfumo, mihlangano ya vumbiwa na mihlangano ya mfumo;

Switiviso na swinawana swa mfumo; na

Mitwanano ya Matiko ya Misava exikarhi ka Afrika-Dzonga na matiko man'wana na mihlangano ya matiko ya misava.

3. Milawumbisi leyi nga emahlweni ka Palamende

Milawumbisi leyi nga emahlweni ka Palamende i milawu leyi ringanyetiweke (milawu) leyi Palamende ya ha yi kanelaka naswona yi nga se amukeriwa hi Huvo ya Rixaka na Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu.

Mixaka ya tirhekhodo leti welaka ehansi ka Milawumbisi leyi nga emahlweni ka Palamende i:

Milawumbisi leyi tivisiweke hi tindzawulo ta Mfumo;

Milawumbisi leyi tivisiweke hi Swirho swa Palamende; na

Milawumbisi leyi tivisiweke hi tikomiti ta Palamende.

4. Swibumabumelo swo huma eka vaaki mayelana na Milawumbisi

Loko Nawumbisi wu tivisiwa ePalamende wu hatla wu hundziseriwa eka komiti ku va wu tekeriwa enhlokweni. Ku ya hi mhaka leyi nga eka Nawumbisi, komiti yi nga

kombela vaaki ku yisa mavonelo ya vona mayelana na mhaka leyi nga eka Nawumbisi. Komiti yi ta tekela enhlokweni swibumabumelo swa vaaki eka mikanerisano ya yona naswona yi nga rhamba vanhu van'wna lava nga yisa mavonelo ya vona ku ta va ta vulavula na yona. Leswi swi vuriwa swibumabumelo swo suka eka vaaki mayelana na Milawumbisi leyi nga emahlweni ka Palamende.

5. Matsalwa ya mayelana na mafambiselo ya leswi humelelaka ePalamende

Loko Palamende yi ri eka sexini ku na matsalwa lama humeseriwaka mitirho ya Tihuvo na lama humaka eka tinhlengeletano ta tona.

Muxaka wa tirhekhodo leti welaka ehansi ka Matsalwa ya mafambiselo ya tinhlengeletano ta Tihuvo ta Palamende i:

Matsalwa ya Nongonoko (tsalwa ra ajenda);

Makanelwa ya Mafambiselo ya Tihuvo;

Makanelwa ya tinhlengeletano ta tikomiti;

Swiviko swa tikomiti swa le ka tinhlengeletano to yingisela mavonelo ya vaaki;

Switiviso, Leswi andlariweke na Swiviko swa Tikomiti;

Tsalwa ra Swivutiso (Swivutiso eka Vaholobye, Xandla xa Presidente na Presidente);

Matsalwa ya Swivutiso swa le Ndzeni ka Nhlengano (rhijisitara ra swivutiso leswi vutisiwaka hi Swirho); na

Swipichi swa Swirho swa Palamende, Vaholobye, Xandla xa Presidente na Presidente

6. Mikandziyiso ya Mitirho ya Palamende

Ku na mikandziyiso yo hambanahambana leyi humesiwaka hi Palamende leyi nyikaka mahungu hi mayelana na matirhelo ya Palamende, leswi humelelaka na mahungu mayelana na Palamende.

Tibuku ta Mijekanjhekisano ta Hansadi

Buku ya Swivutiso na Tinhlamulo

Swiphephahungwana hi leswi humelekaka ePalamende

Swiphephana mayelana na tinhlokomhaka ta nkoka ku endlela ku tivisa vaaki

Rhijisitara ra Mitsakelo ya Swirho

Mixaxamelo ya Swirho swa Palamende

7. Mikhetekanyo ya tirhekhodo leti nga komberiwaka hi ku tirhisa Nawu

Tirhekhodo leti ta komberwa ku ya hi Nawu naswona mukomberi wa tona u fanele ku landzelela swilaveko hinkwaswo swa maendlelo swa Nawu. Mukomberi u fanele ku tirhisa fomo leyi vekiweke leyi nga khomanisiwa eka xibukwana lexi naswona yi tlhela yi kumeka eka webusayiti ya hina.

a. Hofisi ya Vufambisi bya Timali

Mpimanyeto

Ntsariso wa Nhundzu

Tipholisi ta Mafambiselo ya Makumele

Swiboho swa Komiti ya Makumele

Pholisi mayelana na Timali leti nyikeriwaka Mavandla ya Tipolitiki

b. Vulawuri bya Vতিরহি

Tipholisi ta Vতিরহি; na

Swiyimo swa matirhelo.

c. Vukorhokeri bya Ndzavisiso

Matsalwa ya ndzavisiso na swiviko

Matsalwa ya Ndzavisiso wa Milawumbisi

Matsalwa ya swiviko swa Mpimanyeto

Matsalwa ya swiviko swa marendzo ya dyondzo ya Komiti

Swiviko swa tinhlengoletano

Nkhetekanyo	Muxaka wa Tsalwa	Ra kumeka eka Webusayiti	Ra kumeka loko ri komberiwile
Tsalwa ra tithenda	<ul style="list-style-type: none"> - Thenda leyi nga navetisiwa - Vito ra Mubidi loyi a nga humelela 	X	X
Tirhekhodo ta Timali	<p>Mpimanyeto</p> <ul style="list-style-type: none"> - Pholisi ya Mafambiselo ya Makumele - Pholisi mayelana na Timali leti Nyikeriwaka Mavandla ya Tipolitiki lama Yimeriweke ePalamende -Matsalwa ya Switatimende swa Timali leswi Oditweke swa Mavandla ya Tipolitiki lama Yimeriweke ePalamende 		<p>X</p> <p>X</p> <p>X</p>

Nkhetekanyo	Muxaka wa Tsalwa	Ra kumeka eka Webusayiti	Ra kumeka loko ri komberiwile
<p>- Matsalwa ya Maqhingha (Makungu na Swiviko)</p>	<p>- Phurofayili ya Nhlango (Nkatsakanyo, Swikongomelo, Mitirho, Akhithekcha)</p> <p>- Swiviko swa Lemba na lembe</p> <p>-Kungu ra Qhingha;</p> <p>-Kungu ra Matirhelo ya Lembe na lembe</p> <p>- Makungu ya Maqhingha na ya Matirhelo</p>	<p>X</p> <p>X</p> <p>X</p> <p>X</p> <p>X</p>	
<p>Vatirhi</p>	<p>-Tipholisi mayelana na Vatirhi</p> <p>-Swiyimo swa Matholelo</p>		<p>X</p> <p>X</p>
<p>Matsalwa lama Andlariwaka ePalamende hi Mfumo na Swiyenge swin'wana swa Mfumo</p>	<p>-Swiviko swa Lembe na Lembe, Makungu ya Maqhingha, Makungu ya Matirhelo ya Lembe na lembe</p>	<p>X</p> <p>X</p>	

	<p>-Milawu na Swinawana mayelana na Maendlelo ya Milawu</p> <p>-Mitwanano ya Matiko ya Misava</p>	X	
Tiphethixini	<p>-Tiphexeni ta Phurayivhete – to Hlawuleka</p> <p>- Swin'wana na swin'wana – Ku Suka eka mitlawa/Vaakindhawu</p> <p>-</p>	X	X
Maendlelo ya milawu	<p>- Milawumbisi leyi nga emahlweni ka Palamende</p> <p>- Milawu, Milawumbisi leyi pasisiweke hi Palamende</p> <p>- Swibumabumelo leswi endliweke hi vaaki mayelana na Milawumbisi</p>	X X	X

Tirhekhodo ta Mafambiselo ya le Palamende	-Matsalwa ya Nongonoko (Ajenda)	X	
	-Makanelwa ya Mafambiselo ya Tihuvo	X	
	- Makanelwa ya Tihlengelletano ta tikomiti	X	
	- Matsalwa ya Swivutiso	X	
	-Swipichi leswi endliweke ePalamende	X	

F. VUKORHOKERI LEBYI NGA KONA EKA SWIRHO SWA VAAKI

1. Ku ya eka Mijekanjhekisano ya Pamamende

Mijekanjhekisano ya Palamende yi pfulekile eka vaaki naswona swirho swa vaaki swi nga ya swi ya yingisela mijekanjhekisano eka xivandla lexi nga vakeriwa vaaki eka siku rin'wana na rin'wana loko ku ri na ntshamo wa Palamende. Ku kuma thikithi ro ta yingisela njhekanjhekisano tihlanganisi na Hofisi ya Vuhlanganisi, Palamende ya Riphabliki ra Afrika-Dzonga, P O Box 15, Cape Town, 8000 Riqingho: (021) 403-2197 Fekisi: (021) 403 8219, Imeyili: mtsheole@parliament.gov.za

2. Ku ya eka tihlengelletano ta tikomiti

Tihlengelletano ta tikomiti ta Palamende na tona ti pfulekile ku va vaaki va ta vona loko Palamende yi ri eka sexini. Swirho swa Palamende swi tlhela swi kumeka ku

hlangana no vulavurisana na vaendzi hi mitirho ya swona ePalamende, ntsena loko ku endliwile xikombelo xexo hi nkarhi na hofisi ya Xirho xa Palamende.

3. Swirhambo swa swibumabumelo kumbe ku yisa mavonelo hi mayelana na Milawumbisi leyi nga ePalamende

Ku kondletela ku nghenelela ka swirho swa vaaki eka matirhelo ya Palamende ku fana na ku pasisiwa ka milawu, Palamende ya rhamba swirho swa vaaki ku nyika mavonelo eka milawu leyi nga ku tekeriweni enhlokweni hi komiti. Swirhambo swi hangalasiwa eka maphephahungu ya tiko hinkwaro, tirhediyo na webusayti. Vuxokoxoko bya vutihlanganisi bya munhu loyi swibumabumelo swi faneleke ku rhumeriwa eka yena byi ta nyikiwa loko ku komberiwa swibumabumelo.

4. Ku nghenelela eka ku thoriwa ka vatirhi va tihofisi ta mfumo

Loko ku thoriwa munhu loyi a nga ta tirha eka hofisi ya mihlangano ya mfumo ku fana na Musirheleri wa Vaaki, Khomixini ya Ndzingano wa Rimbewu ku fanele ku endliwa, Palamende yi endla swinavetiso eka maphephahunhu ya tiko hinkwaro, tirhediyo na swihangalasa mahungu swin'wana ku endlela leswaku vaaki va hlawula munhu yoloye. Vuxokoxoko byo tihlanganisa bya munhu loyi ku hlawula swi faneleke ku rhumeriwa eka yena byi ta nyikiwa loko ku endliwa xikombelo xo hlawula.

5. Ku Phethixina Palamende

Xirho xa vaaki xi nga phethixina Palamende hi mhaka yihi kumbe yihi leyi nga ya nkoka eka vaaki. Tiphethixini ti tirhisiwa ku koka rinoko ra Palamende loko swi ta eka mhaka leyi khumbaka vaaki kumbe ku kombela Palamende ku teka goza ro karhi leri nga eka vulawuri bya yona. Ku na milawu leyi phethixini yi faneleke ku yi landzelela ku va yi yisiwa ePalamende.

Ku na tinxaka timbirhi ta tiphethixini, ku nga tiphethixini to hlawuleka na tiphethixini ta vaaki kumbe to katsa hinkwaswo. Phethixini yo hlawuleka hi loko munhu wun'we a endla xikombelo kumbe a kombela ku ntshunxiwa eka Mfumo, leswi nga pfumeleriwangiki hi nawu, ku fana na ku fikelela phexeni. Phethixini ya vaaki hi loko ntlawa wa vaaki lowu nga na mitsakelo yo fana wu endla xikombelo xo katsa hinkwaswo xo pfuniwa kumbe ku lulamisa xivilelo xa vona.

Ku ya hi Vumbiwa, “Munhu un’wana na un’wana u na mfanelo yo hlanguana, ku kombisa ku vilela, ku phikela na ku yisa tiphethixini hi ku rhula naswona a nga hlomanga.” Hambiswiritano, ku na maendlelo yo karhi lama vanhu/kumbe mitlawa yi faneleke ku ma landzelela loko wu phethixina Palamende. Mayiselo ya tiphethixini ma lawuriwa hi milawu ya Palamende. Huvo ya Rixaka yi lava leswaku phethixini yi nyikiwa ximfumo hi Xirho xa Palamende (MP), ku tekeriwa enhlokweni. Kutani, phethixini yi fanele ku seketeriwa hi MP. U pfumeleriwile ku tihlanganisa na MP yin’wana na yin’wana hi ku tihlanganisa na yena kumbe ku endzela eka Hofisi ya Ndhawu ya Vavhoti leyi nga kusuhi na wena ku kombela ku pfuniwa hi ku ku yisela phethixini.

Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu (NCOP) a yi lavi leswaku phethixini yi seketeriwa hi MP. Hambiswiritano, phethixini leyi yisiweke eka NCOP yi fanele ku va hi xivumbeko lexi vekiweke hi Mutshamaxitulu wa Huvonkulu. Milawu ya NCOP a yi hambanyisi tiphethixini to hlawuleka na tiphethixini to katsa hinkwaswo.

Phethixini yi fanele ku va hi rin’wana ra tindzimi ta ximfumo naswona yi sayiniwile hi vanhu lava endlaka phethixini yoleyo. Hambiswiritano, vanhu lava nga kotiki ku tsala va fanele ku fungha phethixini ku ri na timbhoni timbirhi leti faneleke ku sayina phethixini hi xiyimo xexo.

6. Tihofisi ta Xidemokirasi ta Palamende

Vumbiwa lerintshwa ri tumbuluxile sisteme ya xidemokirasi leyi nga na vuyimeri na ku nghenelela. Yi veka vutihlamuseri eka Palamende ku vevukisa ku nghenelela ka vaaki eka ku endlwa ka milawu na maendlelo man’wana ya Palamende. Palamende, eka ku ringeta ka yona ku ndlandlamuxa ku fikeleriwa ka Palamende, mikateko na xivandla xa ku tihlanganisa na vanhu lava nga kule na mijekanjhekisano ya rixaka yi endlile leswaku ku va na Tihofisi ta Xidemokirasi ta Palamende eka swifundzankulu swinharhu, ku nga, Limpopo, Northern Cape na North West.

Tihofisi ta Xidemokirasi ta Palamende, ku katsa na swin’wana, ti na vutihlamuleri byo endla dyondzo ya vaaki na ku nyika mahungu mayelana na Palamende na ntirho wa yona, ku lulamisela pulatifomo ya ku va vanhu va fikelela no nghenelela eka maendlelo ya le palamende na ku vevukisa ku kuma mavonelo na mbuyelo wa vaaki eka mhaka leyi nga emahlweni ka palamende.

Vuxokoxoko bya vutihlanganisi bya Tihofisi ta Xidemokirasi ta Palamende i:

Xifundzankulu xa Limpopo:

One Stop Shop Centre
Ga-Matlala
0756
P O Box 1516
Bakone
0756
Riqingho: 015 227 0056

Northern Cape:
Meul Singel No 9
Kakamas
P O Box 754
Kakamas
8870
Riqingho: 054 431 0508
Fekisi: 054 431 1951

North West:
Old Mutual Building/Old Governors House
Phola Section
Ganyesa

P O Box 561
Ganyesa
8613
Riqingho: 053 998 4262
Fekisi: 053 998 4261

G. HOFISI YA DYONDZO YA VAAKI (PEO)

Mitirho ya PEO yi tekiwa ku suka eka swilaveko leswi nga vekiwa hi vumbiwa eka Palamende “ku vevukisa ku nghenelela ka vaaki eka ku endliwa ka milawu na maendlelo man’wana” ya Palamende. Ntirho lowukulu wa PEO i ku dyondzisa vaaki hi/na ku tlakusa ku nghenelela ka vaaki eka maendlelo na migingiriko ya Palamende. Ku nyikiwa ka mahungu na dyondzo i swa nkoka eka ku endla leswaku vaaki va nghenelela ePalamende hi ndlela yo va na vutivi.

Swikongomelonkulu swa mune swa PEO i ku:

- Nyika vaaki mahungu lama faneleke nkarhi na nkarhi hi mayelana na leswi swi humelelaka ePalamende na hilaha va nga nghenelelaka hakona eka maendlelo yalawa ya palamende;
- Dyondzisa vaaki na vaakindhawu hi matirhelo ya Palamende na hilaha va nga nghenelelaka hakona hi ku hetiseka eka maendlelo ya le Palamende lama faneleke;
- Ku engetela ku fikelela ka vaaki na ku nghenelelela eka maendlelo ya le Palamende ku tiyisisa xidemokirasi; na
- Ku nyika mbuyelo eka vaaki na vaakindhawu hi mayelana na timhaka leti nga emahlweni ka Palamende leti khumbaka vutomi bya vona.

Ku hetisisa swikongomelo leswi, PEO yi nyika phakeji ya leswi hlanganisiweke leswi nga printiwa, vukorhokeri bya vhechuwali na bya ku vonana hi xiviri lebyi katsaka:

- ku tihlanganisa na vatekaxiave;
- nhluvukiso na ku tirhisiwa ka minongonoko ya dyondzo leyi seketelaka mitirho yo veka tihlo, ku endla milawu na ku nghenelela ka vaaki ePalamende,

- nhluvukiso na ku hangalasiwa ka mahungu na swikumiwa swa dyondzo ya vaaki; na
- ku hlanganisa marendzo ya dyondzo ePalamende hi minongonoko ya yona ya Vaendzi –va- le Palamende.

Tirhelo ra swa dyondzo ya vaaki

Tirhelo ra tiPEO eka dyondzo ya vaaki ri katsa ku tirhisiwa ka Endlelo ra le Palamende ra ku Nghenelela ka Vaaki (PPM) leri katsaka tiphuphu ta mune leti hlanganaka ta ku nghenelela ka vaaki: ku tivisa, ku tihlanganisa, ku katsa na ku nyika mbuyelo. Endlelo leri i xitirhisiwa lexi pfunaka ku tiyisa ntirho wa Swirho swa Palamende (tiMP) eka tindhawu ta vavhoti na ku antswisa ku fikelela ka vaaki eka Palamende na Swirho swa yona ku endlela ku yimela vanhu va Afrika-Dzonga hi ku hetiseka

A ku ri na vonelo leri a ri ri kona ra leswaku ku endlela ku nghenelela ka vaaki eka Palamende hi ndlela leyi vuyerisaka, ku laveka matwisiselo yo antswa ya ntirho wa Palamende eka vaaki; na ntirho wa vaaki ePalamende. Ku hundzisiwa loku ka vutivi na matwisiselo i swa nkoka swinene eka ku tiyisisa leswaku Palamende ya cinca yi va Palamende ya vanhu leyi va yimelaka hi ku hetiseka. Ngopfungopfu, laha vaaki va Afrika-Dzonga hinkwavo va nga tirhisaka timfanelo ta vona to nghenelela ePalamende hi ku hetiseka na ku hoxa xandla eka tlhelo leri Palamende yi faneleke ku ri teka va ri na ku twisisa loku heleleke. Tanihileswi swikombiso swa migingirko ya ku nghenelela ka Vaaki swi katsaka tihlengelletano to yingisela mavonelo ya vaaki na minongonoko yo tihlanganisa na vanhu, xikombiso ku Yisa Palamende eka Vanhu, Vhiki ra Swifundzankulu, Tipalamande ta Swiyenge, na yo tala.

Ku kuma mahungu hi xitalo hi mayelana na POE ti hlanganisi na Matsalana wa Hofisi ya Dyondzo ya Vaaki, Palamende ya Riphabliki ra Afrika-Dzonga, P O Box 15, Cape Town, 8000 Riqingho: (021) 403-3341 Fekisi: (021) 403 8219, Imeyili: zwilliams@parliament.gov.za

LEMUKA: Swikumiwa hinkwaswo swa dyondzo leswi endliwaka hi Hofisi ya Dyondzo ya Vaaki (PEO) swi tlhela swi kumeka na leka webusayiti ya Palamende.

H. KU TIRHIWA KA MAHUNGU YA MUNHU

Xikongomelo xa ku Tirhiwa

Mahungu ya munhu ePalamende ya tala ku tirhiwa hi swikongomelo swa vatirhi. Mahungu ma fambelana na ku thoriwa ka vatirhi na Swirho swa Palamende na

mivuyelo ya ku thoriwa ka swona. Ku tirhiwa ka mahungu ya munhu ku suka eka munhu wa vunharhu swi khumba lava endzelaka ePalamende ku ya ngenela mijekanjhekisano na tihlengeletano ta tikomiti.

Mahungu ya munhu wa vunharhu ma tirhiwa hi ku lava ku lawula manghenelo tanihilaha swi lavekaka hakona hi Xiyenge xa 25 xa Nawu wa Switirhisiwa swa Nkoka, 2019 (Nawu wa Nomboro ya 8 wa 2019) hikuva Palamende i Ndhawu ya Nkoka. Hi mayelana na ku rhurhela mitirho ya nkoka ku fana na Mbulavulo wa Presidente hi Xiyimo xa Rixaka, mahungu ya munhu ya tirhiwa hi xivangelo xo kambela vusirheleri ku kuma loko munhu loyi a lavaka ku ya eka ntirho a taka a nga vi na nxungeto wa vusirheleri eka ntirho wolowo.

Nkhetekanyo wun'wana wa mahungu ya munhu lama tirhiwaka ePalamende i ma vanyiki va vukorhokeri na tinhudzu. Mahungu ma tirhiwa hi ku lava ku lawula tikontiraka na swikongomelo swa makumelo.

Nhlamuselo ya mikhetekanyo ya Timhaka ya Data na mahungu kumbe mikhetekanyo ya mahungu lama yelanaka na yona

Nkhetekanyo wa Data	Mahungu ya munhu lama nga Tirhiwaka
Vatirhi	Rimbewu, xiyimo xa vukati; vukhale; ririmi, mahungu ya dyondzo (mithwaso); mahungu ya swa timali; matimu ya ku thoriwa; nomboro ya pasi; adirese ya ndhawu na ya poso; vuxokoxoko byo tihlanganisa ((ti)nomboro yo tihlanganisa), adirese ya imeyili); swirho swa ndyangu, rixaka, vutshunguri, vuakatiko, vutsoniwa, mahungu ya nkandziyiso wa tintiho ta munhu
Swirho swa Palamende	Rimbewu, xiyimo xa vukati; vukhale; ririmi, mahungu ya dyondzo (mithwaso); mahungu ya swa timali; nomboro ya pasi; adirese ya ndhawu na ya poso; vuxokoxoko byo tihlanganisa ((ti)nomboro yo tihlanganisa), adirese ya imeyili); swirho swa ndyangu, mahungu ya swa vutshunguri, vutsoniwa, mahungu ya nkandziyiso wa tintiho ta munhu
Vaendzi va le palamende	Mavito na swivongo; vuxokoxoko byo tihlanganisa ((ti)nomboro yo tihlanganisa), nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); Adirese yo tshama, ya poso kumbe ya bindzu.
Vanyiki va Vukorhokeri	Mavito ya vanhu lava ku tihlanganisiwaka na

	vona; Vito ra bindzu; adirese ya ndhawu na ya poso; vuxokoxoko byo tihlanganisa ((ti)nomboro yo tihlanganisa), nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); nomboro ya ntsariso
--	---

Vaamukeri kumbe mikhetekanyo ya vaamukeri lava mahungu ya munhu ma nga nyikiwaka vona

Nkhetekanyo wa mahungu ya munhu	Vaamukeri kumbe Mikhetekanyo ya Vaamukeri
Nomboro ya pasi na mavito, ku endlela ku kota ku kambela vugevenga	Vukorhokeri bya Maphorisa ya Afrika-Dzonga
Vuthwaseri, ku endlela ku kota ku tiyisisa mithwaso	Vulawuri bya Vuthwaseri bya Afrika-Dzonga
Xibalo: Hakela-ku ya-hi Muholo-wa Wena	Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga

Nhlamuselo ya Magoza ya Nsirhelelo hi ku angarhela lama nga ta tirhisiwa hi munhu loyi a nga na vutihlamuleri ku tiyisisa ku hlayisiwa ka xihundla, ku tshembeka na ku va kona ka mahungu

Mahungu ya munhu ya vatirhi na Swirho ma hlayisiwa hi ndlela yo tsariwa na ya elekithironiki. Tirhekhodo ta tikhopi to tsariwa ti hlayisiwa eka kamara ra tifayili naswona ti fikeleriwa hi khadi ra mpfumelelo wo nghena ku tiyisisa ku landzelerisa lava ngheneke loko ko tshuka ku va na ku tluriwa ka nsirhelelo. Tirhekhodo ta elekithironiki ti sirheleriwa hi ku tirhisa phasiwedi naswona ku nghena swi pfumeleriwa hi tilevhele to fikelela hi ku ya hi xiyimo xa munhu eka nhlango.

Sisiteme ya ICT yi tirhisa nsirhelelo wo lwisana na vhayirsi na fayawoli ku tiyisisa leswaku mahungu a ma fikeleriwi hi vanhu lava ga pfumeleriwangiki na ku sivela ku hekiwa ka sisiteme

1. KUKUMEKA KA XIBUKWANA

a. Xibukwana lexi xi kumeka hi tindzimi ta ximfumo leti landzelaka.

i. Xinghezi na tindzimi letin'wana ta 10 ta ximfumo.

b. Khopi ya xibukwana kumbe nkandziyiso lowu pfuxetiweke wa kumeka hi ndlela leyi landzelaka

i. eka webusayiti ya Palamende, www.parliament.gov.za naswona URL i <https://www.parliament.gov.za/manual-on-promotion-of-access-toinformationi>.

- ii. ehofisini ya Matsalana wa Matsalwa, V29 Old Assembly Building, ku voniwa hi vaaki hi nkarhi wa ntirho;
- iii. eka munhu un'wana na un'wana loko a endlile xikombelo.; na
- iv. na le ka Mulawuri wa Mahungu loko a endlile xikombelo.

J. KU PFUXETIWA KA XIBUKWANA

Palamende ya Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga yi ta pfuxeta no kandziyisa xibukwana lexi lembe na lembe loko swi fanerile.

Xi humesiwile hi

Tatana X George

Matsalana wa Palamende

(Mutrhi loyi a nga na Vutihlamuleri)